

УДК 355.422:005.336.4:94(100)“1939/1945”

© Валерій ГРИЦЮК, Ігор ЄВСЄЄВ

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ З ВИВЧЕННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ БОЙОВОГО ДОСВІДУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: 1939–1945 рр.

Проаналізувавши стан наукової розробки заявленої теми, залучивши архівні матеріали, ще недостатньо враховані дослідниками, автори простудіювали еволюцію впродовж періоду Другої світової війни органів Робітничо-селянської Червоної армії з вивчення та використання бойового досвіду. Для науковців, музейних працівників та всіх дослідників Другої світової війни результати діяльності цих органів становлять цінний масив джерельної бази. А сам досвід організації їхньої роботи має практичне значення в сучасних умовах.

Ключові слова: Друга світова війна, вивчення та використання бойового досвіду, РСЧА.

У роки Другої світової війни важливе значення мали вивчення бойового досвіду, його аналіз, вироблення практичних рекомендацій та впровадження їх у життя під час бойових дій. В арміях антигітлерівської коаліції, як і її супротивників, для цього створювалися спеціальні структури. Результати їхньої діяльності – це вагомий пласт інформації для сучасних дослідників, науковців, музейних працівників, військових фахівців. Окрім того, для військових важливим є ще й набутий величезний досвід організації цієї діяльності, позитивних та проблемних аспектів трансформації структур, відповідальних за вивчення бойового досвіду, створення умов для результативності їхньої роботи. На це прямо вказує статутний документ армії США, що регламентує проведення воєнно-історичних операцій під час сучасних війн і збройних конфліктів.

На сьогодні для ефективної протидії збройній агресії Російської Федерації вкрай потрібними є поширення і впровадження досвіду застосування Збройних сил України та інших складових сил оборони в антитерористичній операції / операції Об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях. Виникла потреба всебічного вивчення всіх змін у воєнному мистецтві, особливо у формах і

способах збройної боротьби, які застосовуються в умовах конфлікту на Сході України.

Водночас для впорядкування цієї роботи в українській армії та уникнення помилок є актуальним урахування зарубіжного досвіду, передусім країн Північноатлантичного альянсу, а також проведення військово-історичних досліджень щодо створення та діяльності структур із вивчення й використання бойового досвіду в роки Другої світової війни, зокрема у РСЧА.

Донині у вітчизняній та зарубіжній історіографії недостатньо висвітлено створення та діяльність органів з вивчення та використання досвіду війни в РСЧА. Студіювали це питання вітчизняні науковці Б. Семон та О. Скрябін [1]. У їхній праці розглянуто питання створення й діяльності органів із вивчення бойового досвіду, але науковий доробок обмежений форматом статті в часописі, а результати дослідження охоплюють лише період німецько-радянської війни (1941–1945). Ґрунтовним є дослідження західного науковця Д. Гланца [2]. Серед радянських і російських дослідників відзначимо роботи М. Васильєва, С. Гладиша, А. Харькова, С. Штеменка [3–6]. Однак згадані науковці у своїх дослідженнях розглядали тільки окремі напрями діяльності цих органів.

Автори цієї статті поставили собі за мету на основі документальних та архівних матеріалів дослідити створення й діяльність органів із вивчення та використання бойового досвіду РСЧА періоду Другої світової війни (1939–1945) і виявити проблемні питання в організації цієї роботи.

Напередодні Другої світової війни роботу з вивчення бойового досвіду в РСЧА здійснював лише штатний підрозділ Генерального штабу (далі – ГШ) – військово-історичний відділ. Зазначений структурний підрозділ проводив наукові дослідження, які мали суто військово-історичний характер. Воєнні історики описували операції на Карельському перешийку (1939–1940), на оз. Хасан і на р. Халхин-Гол (1938–1939), готували огляд громадянської війни в Іспанії (1936–1939) та боротьби китайського народу проти японської агресії (1939–1941). З осені 1939 р. військові фахівці почали вивчати події Другої світової війни [1, 45].

Здобутий досвід ведення бойових дій на оз. Хасан та р. Халхин-Гол не знайшов належного відображення у нових проектах статутів і заходах бойової підготовки РСЧА. Тому вона виявилася не готовою до прориву укріплених районів і до боїв у позиційних умовах під час радянсько-фінляндської війни (1939–1940).

Більшість матеріалів, пов'язаних із досвідом війн, на той час була засекречена, передана до ГШ «під сукно», а воєнні архіви зберігались у Наркоматі внутрішніх справ, що значно обмежувало можливості науковців у вивченні документів щодо досвіду бойових дій. Робота військово-історичного відділу з поширення відповідних знань у РСЧА була визнана незадовільною. З боку її керівництва вже в 1940 р. лунали пропозиції про створення в структурі ГШ окремого відділу з дослідження досвіду війн [7, 341].

Із початком німецько-радянської війни, у другій половині 1941 р. різко збільшився обсяг матеріалів на тему бойового досвіду, які надходили зі штабів діючої армії до ГШ. Воєнно-історичний відділ ГШ на той час не мав повноважень для організації такої роботи в масштабах РСЧА. Слід було знову створювати систему узагальнення й використання бойового досвіду своїх збройних сил. Олександр Василевський, на той час начальник Оперативного управління (далі – ОУ) ГШ РСЧА, згадував таке: «Війна пред'явила небачено високі вимоги до штабів, особливо до вищих. Незмірно піднялося значення Генерального штабу у... вивченні та поширенні досвіду війни» [8].

Першими документами про результати узагальнення бойового досвіду були накази народного комісара оборони (далі – НКО): про вдалі нічні дії військ РСЧА проти танкових та моторизованих частин противника; про бойове застосування авіації резерву Головного командування за перший тиждень боїв та всієї авіації за перші 20 діб; про організацію артилерійської оборони, а також основні причини невдалих дій РСЧА в обороні й наступі тощо [3, 68].

Усвідомлюючи потребу вивчення досвіду бойових дій, застосування відповідних родів військ, а також тактики противника, 17 липня 1941 р. ГШ видав спеціальну директиву НКО, відповідно до якої генерал-інспектори мали виділити зі складу кожної інспекції групи в кількості двох-трьох осіб для відправки до діючої армії. Крім того, вже через 10 діб наступною директивою НКО у військах через начальників штабів напрямів, фронтів і армій, начальників центральних управлінь НКО було організовано відправлення до ОУ ГШ РСЧА матеріалів про бойовий досвід їхніх військ, нові бойові прийоми військ противника, які містили висновки й пропозиції щодо організації, озброєння та бойового застосування частин і з'єднань, підготовки й ведення боїв та операцій, управління військами та їх всебічного забезпечення [5, 30].

Важливим підсумком осмислення досвіду початкового періоду бойових дій стали рішення розформувати механізовані корпуси й перейти до армійської структури без корпусних управлінь, переформувати кавалерійські корпуси та корпусні авіаційні з'єднання. Було запроваджено посади помічників командувачів військ фронтів, відновлено посаду начальника артилерії РСЧА, створено Головне управління начальника артилерії, змінено організацію частин Військово-повітряних сил, перегруповано засоби радіозв'язку, а начальників артилерії фронтів, армій, корпусів, дивізій і бригад призначено заступниками відповідних загальновійськових командирів [9–13].

У результаті проведеної роботи стало очевидно, що зупинити противника тільки військами прикордонних округів, без чіткої централізації управління військами (силами), опори на центральний апарат НКО та ГШ РСЧА, неможливо. Потрібно було вирішити невідкладні питання, пов'язані зі створенням нового стратегічного фронту оборони, проведенням масштабних перегруповань військ, формуванням резервів та їх матеріально-технічним забезпеченням,

організацією стратегічної та оперативної взаємодії, узагальненням і використан-ням досвіду війни тощо [14, 254].

Отже, постановою Державного комітету оборони від 28 липня 1941 р. № 300 Генштаб було позбавлено організаційно-мобілізаційних функцій і спрямовано на оперативно-стратегічне керівництво збройними силами, зокрема на збирання та опрацювання матеріалів із вивчення досвіду війни. Заодно було створено спеці-альну Групу офіцерів ГШ РСЧА на правах окремого відділу для роботи у військах та організації прямої взаємодії військового керівництва зі штабами фронтів і армій (з'єднань), щоб надавати допомогу командувачам у виконанні директив, наказів та інструкцій Ставки, НКО й ГШ РСЧА, а також для вивчення досвіду війни, перевірки точності доповідей про оперативну обстановку та боєготов-ності військ, забезпечення їх бойовою технікою, боеприпасами тощо. Штатну чисельність цієї структури визначали, виходячи з розрахунку: на штаб кожного фронту – 3 особи, штаб армії – 3 особи, дивізію – 3 особи. Інформація, яка надхо-дила до ГШ РСЧА від представників Групи офіцерів ГШ РСЧА, вважалася найдо-стовірнішою [15; 16, 17].

Наступним кроком закріплення функції вивчення й використання бойового досвіду за ГШ стало затвердження Положення про Генеральний штаб Червоної армії (далі – Положення). Відповідно до пункту 9 Положення на ГШ РСЧА було покладено завдання щодо збору та обробки матеріалів із вивчення досвіду війни, а також розробки наказів, директив і вказівок, пов'язаних із використанням цього досвіду [17].

У результаті розподілу повноважень у ГШ РСЧА між його структурами завдання щодо дослідження досвіду війни було покладено певною мірою на ОУ ГШ РСЧА, Групу офіцерів ГШ РСЧА та воєнно-історичний відділ, який згідно з Положенням також здійснював розробки щодо вивчення бойового досвіду Першої світової та громадянської війн [1, 45].

Тим часом у порядку проведення роботи з узагальнення досвіду війни та його аналізу видаються накази НКО щодо покращення бойового використання артилерії, інженерних, повітряно-десантних, хімічних військ та їхніх засобів, танкових частин та з'єднань тощо. Наказова частина цих нормативно-правових актів уже містила конкретні завдання про бойове застосування родів військ, виходячи з накопиченого досвіду ведення бойових дій [18–22].

Однак навесні 1942 р. стало очевидно, що залучення офіцерів різних струк-тур ГШ до вивчення й використання досвіду війни породжувало проблему загального керівництва їхньою діяльністю. Водночас складна ситуація на фрон-тах, величезні втрати в живій силі й техніці, яких зазнавала РСЧА, потребували створення цілісної структури з вивчення й усебічного використання досвіду війни від ГШ РСЧА до з'єднання, її комплектування кадрами, здатними дослід-жувати накопичений матеріал та оперативно доводити висновки й рекомендації до командного складу, штабів та військ [1, 45].

Наказом НКО від 25 квітня 1942 р. № 324 на базі відділу оперативної підготовки ОУ ГШ РСЧА було сформовано відділ із використання досвіду війни (далі – ВВДВ) цього самого управління у складі 20 осіб: 14 посад військовослужбовців і 6 – цивільних працівників. На ВВДВ покладалися завдання з вивчення й узагальнення відповідного досвіду, створення загальновійськових настанов та інструкцій щодо ведення операції (бою), а також розробки директивних вказівок головним та центральним управлінням НКО, реалізації висновків із бойового досвіду. Зазначеним наказом також було впорядковано штат Групи офіцерів ГШ РСЧА: з розрахунку по дві особи на корпус, по три – на армію і три – на фронт [1, 46]. Було також посилено воєнно-історичний відділ, склад якого збільшився до 27 військовослужбовців і 15 цивільних працівників [14, 702].

Видання цього важливого нормативно-правового документа дало змогу розпочати створення відповідної вертикалі з вивчення, узагальнення та використання досвіду війни в штабах фронтів і армій. Для виконання цих завдань були передбачені такі штатні посади: у польовому управлінні фронту – старший помічник і три помічники начальника оперативного відділу з вивчення досвіду війни; у польовому управлінні армії – старший помічник і помічник начальника оперативного відділення з вивчення досвіду війни. Головне завдання цих робочих груп полягало в зборі, вивченні, узагальненні досвіду війни та негайному його поширенні. У центральних управліннях НКО за рішенням їхнього керівництва створювалися свої органи з узагальнення досвіду війни або призначалися відповідальні посадові особи [23].

Для якісної організації цієї роботи директивою Генерального штабу від 9 листопада 1942 р. № 1005216 (далі – Директива) було затверджено Інструкцію з вивчення і використання досвіду війни в штабах фронтів і армій (далі – Інструкція). Згаданий документ передбачав глибоке вивчення боїв та операцій, виявлення тенденцій і закономірностей у розвитку воєнного мистецтва та опрацювання на цій основі практичних рекомендацій для військ діючої армії. Крім того, було зазначено форми й методи цієї роботи, а також порядок її планування та звітності [24].

Загальний план роботи штабу фронту (армії) з вивчення досвіду війни складали на три місяці. У ньому було визначено: заходи оперативного й тактичного характеру про дії своїх та противника військ, що потребували системного вивчення; особливості застосування родів військ на певному театрі бойових дій; терміни опрацювання та видання матеріалів із вивчення й узагальнення досвіду війни (огляди, збірники, інформаційні листки). Крім цього, в оперативному відділі (відділенні) з вивчення досвіду війни опрацьовувалися календарний місячний план та план із вивчення бойового досвіду конкретної операції, що складався від її початку і включав такі питання, як планування операції (бою), організація взаємодії, перегрупування та ротація військ, використання радіозасобів в управлінні військами тощо. Слід зазначити, що Інструкція зобов'язувала командування фронтів щоденно поширювати у військах досвід ведення боїв,

операцій, використання родів військ, озброєння та військової техніки (далі – ОВТ), а також методів ведення бою противником.

Що стосується звітності, то вона передбачала надання за командою від штабу з'єднання, армії, фронту до ВВДВ ГШ РСЧА: негайної доповіді про всі виявлені досвідом характерні дані застосування бойових засобів своїх військ і противника, що мають значення для всієї ЧА; щомісяця (до 20-го числа) – коротких зведень узагальненого досвіду дій військ і нових методів застосування родів військ та ОВТ; щокварталу – звіту про узагальнення й поширення досвіду війни та плану робіт на наступний квартал [25].

Щоб пришвидшити вивчення досвіду війни штабами фронтів і армій, начальник ВВДВ ГШ РСЧА генерал-майор Петро Вічний заздалегідь у жовтні 1942 р. відправив їм проект Інструкції. Про її офіційне затвердження начальників оперативних відділів армій поінформували телеграмами 14 листопада того самого року, після підписання Директиви [26].

Відтоді в ГШ РСЧА почався новий етап організаційної роботи з узагальнення бойового досвіду, пов'язаний із масштабністю проблем, які потребували негайного вирішення, та значним обсягом матеріалу. Намітилась тенденція наукового, аргументованого обґрунтування висновків і рекомендацій на базі ретельного вивчення практичних проблем на фронтах. У процесі роботи формувалася методика узагальнення досвіду війни, за основу якої було взято відповідні принципи [3, 69].

Визначальним серед них став принцип централізованого керівництва роботою з узагальнення та використання досвіду війни, яка здійснювалася способом видання прямих директивних вказівок, інструкцій та методичних матеріалів, проведення нарад з обміну напрацюваннями, а також планування й координації зусиль штабів та центральних управлінь НКО, перевірки й контролю діяльності підлеглих штабів тощо [14, 728].

Наступним кроком у розвитку відповідної централізованої системи стали рішення НКО про створення відповідних структур в окремих родах військ. Із метою вивчення досвіду дій артилерії та передачі його артилерійським частинам і з'єднанням у складі Головного управління командувача артилерією ЧА було сформовано відділ із вивчення досвіду й історії артилерії в складі 6 військово-службовців та 5 цивільних працівників, а в управліннях командувачів артилерією фронтів запровадили посаду старшого помічника начальника оперативного відділу з вивчення досвіду дій артилерії [27].

Органи вивчення та використання досвіду війни у практичній діяльності постійно удосконалювали способи оперативного доведення до військ діючої армії своїх висновків. Якщо на початку їхньої діяльності це відбувалося способом видання нормативно-правових (нормативних) документів (директиви, накази, вказівки), то вже з осені 1942 р. ВВДВ, штаби фронтів і армій розпочали випуск збірників, оперативних (тактичних) оглядів і зведень, інформаційних листків, пам'яток тощо. Згодом у їхню практику було впроваджено заняття з командним

складом із розбору проведених операцій (боїв) та його доведення до підпорядкованих військ [4, 19].

Важливим напрямом діяльності ГШ з вивчення, узагальнення та використання досвіду бойових дій у роки Другої світової війни стало впровадження досвіду війни в практичну діяльність військ (сил). Особливо активною ця робота стала після створення у квітні 1942 р. ВВДВ ГШ РСЧА.

Тоді було засновано «Збірник матеріалів із вивчення досвіду війни». Це видання, розраховане на офіцерів оперативно-тактичної ланки управління, розсилали адресатам до командира полку включно і використовували як посібник з оперативної підготовки.

Для поширення досвіду бойових дій серед офіцерів тактичного рівня з червня 1943 р. почав виходити «Збірник практичних прикладів з досвіду війни», на сторінках якого розглядалися питання організації бою, взаємодії родів військ, забезпечення, управління в ланці батальйон – полк – дивізія, публікувалися повчальні приклади.

Найбільш тиражованим виданням ГШ РСЧА, присвяченим поширенню досвіду війни, був «Інформаційний бюлетень», заснований у листопаді 1943 р. Він виходив двічі на місяць накладом 17 тис. примірників. Його матеріали мали на меті інформувати офіцерський склад про висновки щодо найважливіших питань бойової діяльності військ і штабів для їх використання в практичній роботі [3, 72–73].

Джерелами таких висновків слугували донесення штабів і фронтів з окремих питань бойового досвіду, матеріали ГШ РСЧА та командувачів родів військ, а також ВВДВ щодо перевірки основних положень статутів ЧА на досвіді діючих фронтів. Зокрема, до першого випуску бюлетеня ввійшли матеріали шиккування бойових порядків від полку до армії під час прориву сильно укріплених позицій.

Ефективним засобом поширення результатів узагальнення бойового досвіду стали наукові публікації в журналах «Военная мысль» и «Военный вестник». У вересні 1941 р. редакцію першого з них було об'єднано з редакторським колективом «Военно-исторического журнала». На шпальтах військово-теоретичного та військово-історичного часопису висвітлювалися актуальні питання боротьби з потужними танковими угрупованнями противника, його повітряними десантами, організації оборони на широкому фронті, боїв в оточенні, за оволодіння населеними пунктами тощо. Окремим розділом «Военной мысли» стали публікації історичних досліджень, присвячених еволюції військового мистецтва різних епох. Тираж цього щомісячного видання в березні 1945 р. сягнув 15 тис. примірників [14, 705; 28, 83–84].

Під час вивчення та узагальнення матеріалів досвіду війни багато питань потребувало уточнення, додаткових перевірок. Тому практикувалися виїзди спеціальних груп на місця боїв та операцій, що було цілком логічно й закономірно в роботі, спрямованій на узагальнення досвіду. У серпні 1943 р. для перевірки основних положень проекту Польового статуту на досвіді літніх операцій РСЧА

було організовано поїздки на фронт військовослужбовців ВВДВ та військових академій [3, 70].

На виконання вимог директиви ГШ РСЧА від 8 квітня 1943 р. № 206 командуванням фронтів були проведені наради з вивчення досвіду війни, які виявили серйозні недоліки в організації цієї роботи в штабах армій [29].

Під час проведення розширеної наради у штабі Південного фронту (від 20 жовтня 1943 р. – 4-го Українського фронту) 9 травня 1943 р. представники оперативних відділів (відділень) штабів армій, корпусів, дивізій та родів військ, відповідальних за вивчення досвіду війни, у виступах назвали гострі проблеми, що виникли під час вивчення й використання досвіду бойових дій у військах:

- відсутність у штабах з'єднань та родів військ штатних посад офіцерського складу з вивчення та використання досвіду війни, водночас підготовка осіб, залучених до цієї роботи, є незадовільною;

- потреба (у зв'язку із браком інформації) у вивченні дій противника, ефективності застосування його озброєння та військової техніки (за доповіддю представника розвідувального відділу фронту, німецькі командири всіх ланок управління збирають матеріали досвіду бойових дій, який негайно аналізується й передається по всіх військах);

- повільність і некомпетентність вищих штабів у керівній роботі з вивчення та узагальнення досвіду війни;

- відсутність у військах аналітичних матеріалів та періодичних видань із використання досвіду бойових дій. Від вищих штабів не надходить інформація про нові прийоми та способи ведення бойових дій, перевірені досвідом і рекомендовані статутами;

- довільність форми ведення журналів бойових дій тощо [30].

Утім, керівництво цією роботою в штабах армій 4-го Українського фронту не зазнало помітного покращення. За результатами наради, проведеної 15 жовтня 1943 р. зі старшими помічниками начальників оперативних відділів штабів його армій, було здійснено аналіз відповідної роботи в цих штабах. Як наслідок – було констатовано цілковиту відсутність керування цією роботою з боку командування 28-ї та 51-ї армій, де навіть новопризначені посадові особи не отримували вказівок щодо організації роботи з вивчення досвіду війни. Крім того, акцентувалась увага на невиконанні всіма штабами календарних планів вивчення досвіду бойових дій та низьку якість зведень узагальненого досвіду дій військ, які містили найчастіше лише календарний перелік подій або історичний їх опис без ґрунтового аналізу та висновків щодо проведених боїв. А оперативний відділ штабу 28-ї армії протягом літа й осені 1943 р. такі зведення до штабу фронту взагалі не надавав [31].

Намагаючись удосконалити роботу органів з вивчення та використання бойового досвіду, в жовтні 1943 р. ВВДВ організував I Всеармійську нараду з використання бойового досвіду. Метою заходу було виявлення недоліків у цій роботі, а також обмін досвідом щодо її організації та ведення. На нараду були

запрошені старші помічники начальників відділів (відділень) фронтів і армій з вивчення досвіду війни, представники відділів бойової підготовки штабів фронтів та центральних управлінь НКО. Залучення цих представників було зумовлене необхідністю впровадження бойового досвіду в систему підготовки офіцерських курсів та поповнення, а також потребою їхньої взаємодії зі структурами узагальнення та використання досвіду війни.

Учасники наради дійшли висновку, що зміст і обсяги роботи з узагальнення та впровадження бойового досвіду суттєво переросли її організаційні форми. Вони також констатували відсутність повсякденної взаємодії між структурами з вивчення досвіду війни у штабах фронтів і армій та штабами начальників родів військ. Зазначені структури на той час були не в змозі якісно вирішувати завдання в умовах надходження великого масиву матеріалів. Давалася ознака їхня неукомплектованість особовим складом (вона сягала 25 %).

У своєму виступі начальник ВВДВ генерал-майор П. Вічний, зокрема, зосередив увагу учасників наради на випадках, коли на посадовців штабів, відповідальних за вивчення досвіду війни, поклалися завдання з ведення воєнно-історичної роботи. Він зазначив, що воєнно-історична робота у штабах від штабу фронту до штабу полку (окремої військової частини) має бути суворо обмежена систематичним і точним веденням журналу бойових дій, а в штабах дивізій (бригад) і полків (окремих військових частин), крім того, веденням формуляра з'єднання (військової частини) [32].

За результатами проведення наради заступник НКО 11 грудня 1943 р. підписав наказ № 0443, відповідно до якого було кардинально змінено структуру органів з вивчення та використання досвіду війни, а також введено в дію оновлену Інструкцію з вивчення та використання досвіду війни у військах і штабах РСЧА. Також цим наказом Настанова з польової служби штабів була доповнена окремим розділом щодо організації роботи штабів з вивчення та використання досвіду війни.

Організаційні зміни торкнулись усіх ланок керівництва від військової частини до центрального управління НКО, а саме:

- у польових управліннях фронтів і армій було створено відділення з використання досвіду війни у складі оперативних відділів;
- в управліннях і штабах родів військ та служб фронтів і армій запроваджено посади старших помічників (помічників) начальників оперативних відділів (відділень) з вивчення та використання досвіду війни;
- у штабах командувачів родів військ та центральних управліннях НКО створено відділи (відділення) або спеціально призначено посадових осіб;
- у штабах корпусів і дивізій призначався офіцер оперативного відділу (відділення) за сумісництвом;
- у полку (окремій військовій частині) робота з вивчення бойового досвіду покладалася на штаб, а в батальйонній та ротній ланках – на командирів підрозділів [33].

Наприклад, для вивчення, узагальнення та використання досвіду війни всіма ланками Тилу були передбачені такі посади:

- у штабах тилу фронтів – начальник відділення з використання досвіду війни та його помічник;
- у штабі тилу армії – старший помічник начальника організаційного відділу з вивчення досвіду війни;
- в управлінні та відділах управління тилу фронту і армії – спеціально призначені начальники управлінь і відділів;
- у корпусах – один з помічників начальника штабу тилу за його рішенням;
- у дивізіях – начальник організаційно-планового відділення відділу тилу [34].

Роботу з вивчення та використання досвіду в РСЧА очолювали військові ради фронтів і армій, начальники центральних управлінь НКО, командувачі родів військ, командири з'єднань і частин. Відповідно до нової Інструкції з вивчення та використання досвіду війни у військах і штабах РСЧА їх було категорично заборонено залучати до воєнно-історичної роботи, яка була суворо обмежена веденням журналу бойових дій та формуляром з'єднання (частини). З огляду на дослідницький характер роботи з вивчення бойового досвіду від офіцерів вимагалось вміння узагальнювати фактичний матеріал, формувати правильні висновки й бути об'єктивними.

В окремі розділи згаданої інструкції ввійшли питання планування цієї роботи, звітності та розповсюдження у військах узагальнених матеріалів щодо бойового досвіду. Форми планування роботи з його вивчення й використання, описані в попередній інструкції, кардинально не змінилися, за винятком того, що загальний план роботи штабу фронту (армії), який складався на три місяці, було змінено на перспективний план роботи, що мав включати вивчення питань бойових дій родів військ під час поточних та наступних операцій.

Для штабів фронтів (окремих армій) було скасовано надання до ВВДВ щоквартального звіту з узагальнення й поширення досвіду війни та плану робіт на наступний квартал. Натомість вони мали додатково подавати: до ОУ ГШ РСЧА – звіти, підсумки, висновки щодо проведених операцій фронту (окремої армії); до ВВДВ ГШ РСЧА – копії перспективних (календарних) планів із вивчення й використання досвіду війни, тактичні приклади бойових дій військ, що опрацьовані штабами фронтів, армій і корпусів, а також друковані матеріали, які видавали фронти й армії.

Для впорядкування звітних матеріалів окремими додатками було затверджено макет короткого зведення узагальненого бойового досвіду, приблизний план розбору бойових дій стрілецької дивізії (полку) та вказівки з ведення журналу бойових дій. Короткі зведення та копії журналів бойових дій від 1 серпня 1943 р. було включено до Табеля термінових донесень по ГШ РСЧА, введеного в дію директивою начальника Генерального штабу від 20 липня 1943 р. № 130843с.

Оновленою інструкцією були передбачені такі форми друкованої продукції: збірки матеріалів з вивчення досвіду війни (нариси, огляди, висновки, повчальні приклади оперативно-тактичного характеру тощо); інформаційні бюлетені (для оперативного доведення підсумків, висновків, прикладів бойового використання родів військ, ОВТ тощо); інформаційні листки – як найпростіші й найдоступніші форми доведення бойового досвіду до безпосередніх виконавців (окремі питання тактики й застосування ОВТ, обмін позитивним досвідом бойових дій підрозділів тощо) [35].

Головне – що ВВДВ було визначено відтепер робочим апаратом начальника Генерального штабу, націленим на вирішення таких основних завдань, як: вивчення й використання досвіду війн для дальшої розробки статутів, настанов та інструкцій з бойових дій військ; контроль, координація роботи і практична допомога іншим органам з вивчення та використання бойового досвіду; розгляд і погодження до друку настанов, посібників та інструкцій.

Відтепер керівники органів військового управління, яким були підпорядковані (за напрямом діяльності) відповідні служби в усіх штабах об'єднань та з'єднань, мали опрацювати свої інструкції з вивчення та використання досвіду війни. Але цей процес розвивався повільно. Начальник штабу Тилу РСЧА відповідну інструкцію затвердив тільки 12 липня 1944 р., тоді як, наприклад, штаб управління Тилу 57-ї армії направив її до стрілецьких корпусів лише 10 листопада 1944 р., тобто майже через 11 місяців після затвердження оновлених структур з вивчення та використання досвіду війни в РСЧА [34, 36].

Для належного керування новою структурою органів з вивчення та використання досвіду війни, найповнішого впровадження цього досвіду, покращення відповідної роботи у військах та органах військового управління наказом заступника НКО від 8 березня 1944 р. ВВДВ було переформовано в управління з використання досвіду війни ГШ РСЧА. До новоствореного управління ввійшли чотири відділи: з використання досвіду війни; оперативної підготовки; статутний; редакційно-видавничий та редакція журналу «Военная мысль». Його діяльність була спрямована на поширення бойового досвіду, підвищення результативності бойових дій, вона мала сприяти розвитку військової майстерності.

Отже, зі створенням управління вивчення досвіду війни ГШ РСЧА було завершено формування централізованої структури органів з вивчення та використання досвіду бойових дій РСЧА, яка до кінця Другої світової війни не зазнала помітних змін.

Результатом діяльності органів РСЧА з вивчення та використання бойового досвіду в роки Другої світової війни став великий масив опрацьованих та систематизованих бойових і оперативних документів, інформаційно-довідкових та аналітичних матеріалів. Для науковців, музейних працівників та всіх дослідників Другої світової війни вони становлять цінний масив джерельної бази.

Водночас здійснений аналіз еволюції радянської структури з вивчення та використання досвіду війни в 1939–1945 рр. свідчить про її недостатню

ефективність. Тривалий час структура відповідних органів мала фрагментарний характер. Остаточна система вивчення й використання бойового досвіду централізованого типу, яка охопила всі ланки військового управління до з'єднання включно, була створена тільки наприкінці 1943 р.

Автори дослідження дійшли висновку, що система вивчення та використання досвіду війни має бути створена й апробована під час дослідницьких навчань у мирний період. Тоді як під час ведення бойових дій необхідні постійні її моніторинг та корекція.

Джерела та література:

1. Семон Б.Й., Скрябін О.Л. Діяльність органів військового управління Червоної армії з вивчення бойового досвіду у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945) / Б.Й. Семон, О.Л. Скрябін // Воєнно-історичний вісник: збірник наукових праць Національного університету оборони України. – К.: Компринт, 2014. – Вип. 3 (13). – С. 44–50.
2. Восставшие из пепла (Как Красная Армия 1941 года превратилась в Армию Победы. Изучение опыта войны) / Девид Гланц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://biography.wikireading.ru/92747>. – Назва з екрана.
3. Харьков А.Г. Исторический опыт в развитии военной науки / А.Г. Харьков // Военная мысль. – 1990. – № 6. – С. 28–36.
4. Гладыш С. А. Обобщение и использование боевого опыта в первом периоде Великой Отечественной войны / С.А. Гладыш // Военно-исторический журнал. – 1987. – № 7. – С. 14–20.
5. Штеменко С.М. Генеральный штаб в годы войны / С.М. Штеменко. – Москва: Воениздат, 1968. – 416 с.
6. Васильев Н.М. Работа Генерального штаба по обобщению опыта войны в 1941–1945 годах / Н.М. Васильев // Военная мысль. – 1994. – № 5. – С. 68–74.
7. Доклад начальника «Зимняя война»: работа над ошибками (апрель – май 1940 г.). Материал комиссии Главного военного совета Красной армии по обобщению опыта финской кампании. – М.; СПб: Летний сад, 2004. – 560 с.
8. Василевский А.М. Дело всей жизни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/memo/russian/vasilevsky/27.html>. – Назва з екрана.
9. Приказ народного комиссара обороны от 1 июля 1941 года № 0045 «Об опыте использования механизированных войск в первые дни войны» // Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (далі – ЦАМО). – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 62. – С. 208–209.
10. Приказ народного комиссара обороны от 10 июля 1941 года № 0049 с объявлением указаний Ставки Верховного командования об изменении организации частей ВВС с учётом опыта войны // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 62. – С. 220.
11. Приказ народного комиссара обороны от 19 июля 1941 года № 0058 «О сформировании танковых дивизий» // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 62. – С. 236–237.
12. Приказ народного комиссара обороны от 19 июля 1941 года № 0234 «О восстановлении должности начальника артиллерии Красной Армии и сформировании Главного управления при нем» // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 65. – С. 147–148.
13. Приказ народного комиссара обороны от 23 июля 1941 года № 0243 «Об улучшении работы связи в Красной Армии» // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 65. – С. 165–169.

14. Великая Отечественная война 1941–1945 годов: в 12 т. – Т. 11: Политика и стратегия победы: стратегическое руководство страной и вооруженными силами СССР в годы войны. – М.: Куликово поле, 2015. – 864 с.
15. Постановление Государственного комитета обороны от 28 июля 1941 года № 300 // ЦАМО. – Ф. 148. – Оп. 3763. – Д. 85. – С. 1–3.
16. Ломов Н., Голубович В. Об организации и методах работы Генерального штаба / Н. Ломов, В. Голубович // Военно-исторический журнал. – 1981. – № 2. – С. 12–19.
17. Положение о Генеральном штабе Красной Армии // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 65. – С. 500–502.
18. Приказ народного комиссара обороны от 25 октября 1941 года № 0416 «Об улучшении боевого использования артиллерии» // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 66. – С. 201–203.
19. Приказ народного комиссара обороны от 13 августа 1941 года № 0065 «О реорганизации химических войск Красной армии» // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 62. – С. 252–253.
20. Приказ народного комиссара обороны от 29 августа 1941 года № 0329 «Об улучшении руководства воздушно-десантными войсками Красной армии» // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 62. – С. 326–329.
21. Приказ народного комиссара обороны от 28 ноября 1941 года № 0450 «Об улучшении боевого использования инженерных войск и средств» // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 66. – С. 263–266.
22. Приказ народного комиссара обороны от 22 января 1942 года № 057 «О боевом использовании танковых частей и соединений» // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 69. – С. 121–123.
23. Приказ народного комиссара обороны от 25 апреля 1942 года № 0324 «О реорганизации Генерального штаба Красной Армии» // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 70. – С. 428–430.
24. Директива Генерального штаба по изучению и использованию опыта войны от 9 ноября 1942 года № 1005216 // ЦАМО. – Ф. 346. – Оп. 5755. – Д. 4. – С. 255–260.
25. Инструкция по изучению и использованию опыта войны в штабах фронтов и армий // ЦАМО. – Ф. 442. – Оп. 8465. – Д. 1. – С. 37–40.
26. Телеграмма «Высланная Вам "Инструкция по изучению и использованию опыта войны" утверждена» // ЦАМО. – Ф. 208. – Оп. 2511. – Д. 1286. – С. 192.
27. Приказ народного комиссара обороны от 8 февраля 1943 года № 0110 «Об организации изучения опыта действий артиллерии на фронтах Отечественной войны» // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 75. – С. 246.
28. Євсєєв І.Г. Розповсюдження узагальненого досвіду бойових дій в роки Другої світової війни через службові видання Генерального штабу РСЧА / І.Г. Євсєєв // Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (29 листопада 2019 р., м. Київ) / НУОУ. – Київ, 2019. – С. 83–84.
29. Ссылка на директиву Генерального штаба РККА от 25 апреля 1943 года № 206 // ЦАМО. – Ф. 64. – Оп. 505. – Д. 2. – С. 272.
30. Материалы проведения совещания Южного фронта по изучению опыта войны 9 мая 1943 года // ЦАМО. – Ф. 64. – Оп. 505. – Д. 2. – С. 273–310.
31. Материалы проведения совещания старших помощников начальников оперативных отделов штабов армий 4-го Украинского фронта по изучению опыта войны 15 октября 1943 года // ЦАМО. – Ф. 333. – Оп. 4885. – Д. 11. – С. 185–186.
32. Итоги первого Всеармейского совещания по изучению опыта войны // ЦАМО. – Ф. 835. – Оп. 1. – Д. 276. – С. 8–16.

33. Приказ народного комиссара обороны от 11 декабря 1943 года № 0443 «О работе по изучению и использованию опыта войны в войсках и штабах Красной Армии» // ЦАМО. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 76. – С. 233–239.
34. Инструкция по изучению использованию опыта войны в штабах тыла фронтов, армий и соединений // ЦАМО. – Ф. 961. – Оп. 1. – Д. 296. – С. 36–39.
35. Инструкция по изучению и использованию опыта войны в войсках и штабах Красной армии // ЦАМО. – Ф. 886. – Оп. 1. – Д. 193. – С. 172–184.
36. Сопроводительное письмо управления Тыла 57 Армии от 10 ноября 1944 года в 68 стрелковый корпус // ЦАМО. – Ф. 961. – Оп. 1. – Д. 296. – С. 35.

© Валерий ГРИЦЮК, Игорь ЕВСЕЕВ

СОЗДАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ПО ИЗУЧЕНИЮ И ИСПОЛЬЗОВАНИЮ БОЕВОГО ОПЫТА В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: 1939–1945 гг.

Проведя анализ состояния научной разработки заявленной темы, задействовав архивные материалы, которые ещё недостаточно учтены исследователями, авторы рассматривают эволюцию в период Второй мировой войны органов РККА по изучению и использованию боевого опыта. Для научных и музейных работников, а также всех исследователей Второй мировой войны результаты деятельности этих органов составляют ценный массив информации. А сам опыт организации их работы имеет практическое значение в современных условиях.

Ключевые слова: Вторая мировая война, изучение и использование боевого опыта, РККА.

© Valery GRITSYUK, Ihor YEVSIEIEV

CREATION AND ACTIVITY OF THE RED ARMY BODIES FOR THE STUDY AND USE OF BATTLE EXPERIENCE IN THE YEARS OF THE SECOND WORLD WAR: 1939–1945

After analyzing the state of scientific development of the claimed topic, adding archival materials that haven't yet been sufficiently taken into account by researchers, the authors examined the evolution of the Red Army during the period of the Second World War on the study and use of combat experience. For scientists and museum workers and all researchers of the Second World War, the results of these bodies constitute a valuable source of information. And the experience of organizing their work is of practical importance in modern conditions.

Keywords: Second World War, study and use of combat experience, Red Army.